LUND UNIVERSITY

“Nec amore nec odio” Domaredens tänkbara inspirationskällor

Sunnqvist, Martin

Published in:
Från Schlyters lustgård. Rättshistoriska uppsatser

2007

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Sunnqvist, M. (2007). “Nec amore nec odio” Domaredens tänkbara inspirationskällor. *Från Schlyters lustgård. Rättshistoriska uppsatser*, *7*(Jag sträcker mig in i framtiden. Nyårsbok 2007/2008), 81-98.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

”Nec amore nec odio”

Domaredens tänkbara inspirationskällor

Martin Sunnqvist

Den äldsta kända svenska domareden finns i 1344 års Uppsala stadga. Stadgan utfärdades av kung Magnus Eriksson samma dag som han formellt valts till konung. Den återgår på 1335 års Skänninge stadga, men en nyhet i Uppsala stadga var bestämmelserna om konungsnämnden. Vid fråga om brott mot stadgan skulle tolv män i varje lagsaga vara valda och utsedda att döma över detta. Den som nämnden friade blev friad, den som nämnden fällde överlämnades till konungens räfst. Innehållet återkom i landslagens konungabalk.[1] År 1344 föreskrevs att domarna skulle:

> ”swa'ria aa gud, hans helgadoma oc thera sielffua iorderikis heder at the skwlo med thera ba'sta samwet ingen then sakan go'ra saklo'ss a'r i fo'rnempdom bruthom Jngen oc then vsakan go'ra Som thera sielffra samwit oc skia'l visar them sansakan vara Oc thet ey latha fo'r fransa'mio magsa'md vinskap, redde eller oc nokra vild Swa'riande aa sik sielffwa alla forscriffna articulos holda skula vndi samma fo'rsagdan ra'tt.”[2]

---

[1] Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, Åke Holmbäck och Elias Wessén (utg.), Rättshistoriskt bibliotek, band VI, Lund 1962, s. 16 o. 37-38 not 185-187a, Gabriela Bjarne Larson, Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige, Rättshistoriskt bibliotek, bd 51, Lund 1994, s. 35-41, Herman Schück, Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Historiska serien 23, Stockholm 2005, s. 51-73.

[2] Kung Magnus stadga av den 6 december 1344, DS 3864 (Diplomatarium Suecanum, bd V s. 376 o. 381), www.statensarkiv.se, Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven, nr 5076. Här har jag valt att återge den yngre språkversionen. Jfr även att domare som var partisk på grund av ”skylscap, aktenskap, vinskap, feyd (feghet), awnd (avund) eller owilia” (s. 382, jfr 377) skulle avsättas och annan väljas i dennes ställe.

Med mindre ändringar togs eden in i 31 flocken konungabalken i landslagen enligt följande:[3]

> ”Vi bedja Gud och de heliga ting, som vi hålla handen på, hjälpa oss, så sant som vi icke skola göra någon saker, som saklös är, icke heller göra någon saklös, som saker är, efter det samvete och förstånd, som Gud har givit oss, och det ej underlåta för frändskaps, svågerskaps eller räddhågas skull, eller för vänskap eller någon väld, och vi förbinda oss själva att obrottsligt hålla alla förut nämnda artiklar och dem som följa efter i denna balk, vid ansvar enligt denna förut nämnda rätt, så hjälpe oss Gud och de heliga ting, som vi hålla handen på.”[4]

Eden för lagmän och häradshövdingar enligt landslagen löd enligt följande:

> ”Så beder jag Gud hjälpa mig, och de heliga ting som jag håller på, att jag skall emot fattiga och rika i hela min lagsaga i alla domar följa det rätta och aldrig det orätta emot mitt samvete och lagen, och aldrig lag vränga eller orätt styrka för räddhågas skull, av väld eller penningbegär, ej heller av avund eller illvilja, ej heller för frändskap eller vänsämja. Så vare mig Gud huld, som jag sant säger.”[5]

I stadslagen fanns en nästan likalydande borgmästar- och rådmansed:

> ”Så beder jag Gud hjälpa mig, och de heliga ting som jag håller på, att jag skall vara min konung trogen och, emot fattiga och rika, i alla domar följa det rätta och aldrig det orätta emot mitt samvete och lagen, och aldrig lag vränga eller orätt styrka för räddhågas skull, av väld eller penningbegär, ej heller av avund eller illvilja, ej heller för frändsämja eller vänskap. Så vare mig Gud huld, som jag sant säger.”[6]

---

[3] Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, Holmbäck o. Wessén 1962 s. 37-38 not 187a.

[4] Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, Holmbäck o. Wessén 1962 s. 16, jfr Konung Magnus Erikssons landslag, C. J. Schlyter (utg.), Lund 1862, s. 43-44.

[5] Konung Magnus Erikssons landslag, Schlyter 1862, s. 211-212, edens lydelse här i stora delar formulerad enligt Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, Holmbäck o. Wessén 1962 s. 160.

[6] Konung Magnus Erikssons stadslag, C. J. Schlyter (utg.), Lund 1865, s. 6-7, edens lydelse här i stora delar formulerad enligt Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning, Åke Holmbäck och Elias Wessén (utg.), Rättshistoriskt bibliotek, band VII, Lund 1966, s. 3.

Hur dessa edsformulär förändrats genom århundradena har jag, med särskilt fokus på de religiösa inslagen, behandlat i annat sammanhang.[7] Här skall jag istället göra några jämförelser mellan de nyss citerade edsformulären och några andra domareder från ungefär samma tidsperiod.[8]

De väsentliga momenten i ederna är att domaren skulle:

- **följa rätt och lag** (”följa det rätta och aldrig det orätta emot mitt samvete och lagen, och aldrig lag vränga eller orätt styrka”). ’Lag’ motsvarade inte *lex* utan snarare *consuetudo,* ’sedvänja’, och ’rätt’ motsvarade förfarandet, processrätten i vår tids termer.[9] Att följa det rätta förfarandet så att sedvänjan kunde tillämpas framstår därmed som det domarideal som formuleringen gör sig till tolk för. I 1344 års ed finns motsvarande uppdelning men mellan rätten och stadgans artiklar.
- **löftet att inte göra den saklös som saker är eller den saker som saklös är,** det vill säga att inte fria den som skall fällas eller tvärtom, vilket väl bör anses som ett utflöde av att förfarandet gått rätt till och att sedvänjan eller lagen tillämpats riktigt.
- **följa sitt samvete och sitt förstånd**. Eftersom samvetet kopplas samman med lagen, sedvänjan, bör noteras att ordet ’samvete’ har sin bakgrund i ’medvetande’ eller ’kunskap’, *conscientia.* [10] I konungsnämndseden kopplas samvetet och förståndet samman med Gud.
- **iaktta likhet inför lagen** (följa lagen lika ”emot fattiga och rika”).
- **vara opåverkbar** (ej vika för räddhåga, av väld eller penningbegär, av avund eller illvilja, för fränd-, svåger- eller

---

[7] ”Domareden och dess religiösa inslag”, anförande vid Institutets för Rättshistorisk Forskning seminarium för Magnus Sjöberg i Uppsala år 2003, publiceras under år 2007 i Rättshistoriska skrifter.

[8] Jag gör inte anspråk på fullständighet. Artikeln är ett utflöde av pågående insamling av material om ederna med viss anknytning till mitt avhandlingsarbete.

[9] Pia Letto-Vanamo, ”Synpunkter på rättens begreppshistoria” i Historisk Tidskrift för Finland 1-2007, s. 18-21, 31-33.

[10] Uppslagsorden ’sam-’ och ’samvete’ i Svenska Akademiens Ordbok, www.saob.se.

vänskap). Denna och den föregående punkten kan sammanfattas under rubriken opartiskhet, där likheten inför lagen gäller mera generellt mellan tänkbara parter men opåverkbarheten gäller i det enskilda fallet.

- **avlägga eden med hjälp av en religiös formel:** ”Vi bedja Gud och de heliga ting, som vi hålla handen på, hjälpa oss --- så hjälpe oss Gud och de heliga ting, som vi hålla handen på” i landslagens konungsnämndssed; de övriga domarnas ed enligt samma lag avslutades med ”Så vare mig Gud huld, som jag sant säger”.

I påföljande domareder lades vissa element till, även om de mera var utbroderingar av innehållet i de tidigare ederna än helt nya element:

- **trohet, redlighet, uppriktighet, fromhet och rättvisa** (1615) ansluter till förståndet och samvetet, liksom **ärlighet** (1734),
- **iakttagandet av privilegier** (1615) ansluter till respekten för lagen men modifierar denna med hjälp av *suum cuique*-läran,
- **löftet att inte ta emot mutor eller belöningar** (1615) ansluter till opåverkbarheten, särskilt det redan omtalade penningbegäret.

År 1615 vävdes löftet att inte göra den saklös som saker är eller den saker som saklös är in med de andra elementen i hovrättseden. Ett nytt element då var emellertid **sekretess:** ”Vi förplikte oss ock här bredvid, att såsom vi icke skola giva parterna som gå med varandra till rätta, någon varning om sakerna, så vill vi icke heller uppenbara antingen dem eller androm, som det lönnligt vara bör, och uti rådslagsvis bliver sagt och talat, antingen förr än domen bliver avsagd, eller sedan.”[11]

En syntes av de olika varianterna men med alla de nu nämnda elementen – förstånd och samvete, rätt och lag, likhet inför lagen, opåverkbarhet, att inte göra den saklös som saker är eller den saker som saklös är, samt sekretess – togs in i 1734 års lag och fördes till

[11] Schmedeman, Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, etc., band I-II, Stockholm 1706, s. 829.

största delen oförändrad vidare in i nya rättegångsbalken. De religiösa inslagen togs bort stegvis åren 1959 och 1976.

Några tänkbara inspriationskällor

Magnus Erikssons bibliotek innehöll bland annat en östgötsk, en uppländsk och en småländsk lagbok, två kyrkolagböcker och en tysk bok i juridik. Han utbildades i den norska lagen, Magnus Lagaböters landslag.[12] Enligt Tingfarebolken kap. 3 ”Om lagrættemændenes ed” skulle lagrättsman svära

> ”At han kalder Gud til vidne paa, at han i hver mands sak skal stemme saa, som han vet er sandest for Gud efter loven og sin samvittighet, saavel mot fiende som mot frænde”.[13]

Bortsett från sambandet mellan samvetet och lagen finns här inga tydliga kopplingar till de svenska ederna.

Som ytterligare bakgrundsmaterial kan nämnas *Konungastyrelsen,* som sannolikt skrevs i utbildningssyfte för Magnus Eriksson, kanske av Philippus Ragvaldi, som var kansler i förmyndarstyrelsen. Boken har utländska förebilder, främst *De regimine principum* av Egidius Romanus, ärkebiskop av Bourges 1295-1316 och påverkad av Aristoteles och Thomas av Aquino.[14] Rätt och sanning framhålls som ideal, och i *IV 4 § 4-5* finns upplysningar om hur domarna bör agera: De skall *esse justos in sententiis suis*[15] (rætvisi vara i domum sinum)[16] och de skall akta sig för fyra förhållanden *quae judicia*

---

[12] Inger Larsson, Svenska medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk, Stockholm 2003, s. 49-54.

[13] Magnus Lagabøters Landslov, Absalon Taranger (övers.), Kristiania 1915, s. 9, jfr s. 2-3, 5-6.

[14] Nationalencyklopedin, uppslagsord ’Konungastyrelsen’, Encyclopedia Britannica, uppslagsord ’Giles of Rome’. Denna bakgrund och innehållet i texten jämfört med ederna föranleder en närmare undersökning, som jag dock inte har haft möjlighet att utföra nu.

[15] Gerhard Schmidt, Die Richterregeln des Olavus Petri. Ihre Bedeutung im allgemeinen und für die Entwicklung des schwedischen Strafprozeßrechts vom 14. bis 16. Jahrhundert, Göttingen/Stockholm 1966 s. 88 not 100.

[16] Robert Geete (utg.), Um styrilsi kununga ok höfþinga, Stockholm 1878, s. 75.

corrumpunt:[17] rädsla, pengar, vänskap och släktskap:[18] ”Huar som dömi orætta doma fori vinskap ælla frændsæmi ælla fori nokora pæninga vild, han fordömi sik siæluan.”[19] Kopplingen till 1344 års ed och ederna i lands- och stadslagen är tydlig. De som älskar orätt och osanning, de har – enligt profeten David, som det framgår av Konungastyrelsen, – händerna fulla med gåvor.[20]

Det kan noteras, att den edliga förpliktelsen för konungen att ”styrka, älska och vårda all rättvisa och sanning och undertrycka all vrånghet och osanning och all orätt, både med lag och med sin kungliga makt” [21] har likheter med konungaeden i Sachsenspiegel: ”dem Reiche Hulde zu tun, daß er das Recht stärke und das Unrecht schwäche und das Reich in seinem Recht vertrete”. [22] Utöver lagmännen Thyrger i Värmland, Algot Bengtsson i Västergötland och Ulf Abjörnsson i Tiohärad är ledamöterna som förberedde landslagen okända.[23] Det är alltså svårt att utifrån lagkommissionens sammansättning dra slutsatser om edernas inspirationskällor.

Härefter övergår jag till att undersöka några engelska och tyska medeltida eder för att se vilka skillnader och likheter som finns.

Några engelska domareder

Enligt Paul Brand är det sannolikt att de engelska domarna avlade något slags domared redan från sent 1100-tal, men den första kända eden finns i Bracton. Den avlades av *justices in eyre* och användes troligen på sent 1220-tal eller tidigt 1230-tal.[24]

---

[17] Schmidt 1966 s. 88 not 100.
[18] Geete 1878 s. 75.
[19] Geete 1878 s. 76.
[20] Geete 1878 s. 76.
[21] Holmqvist o. Wessén 1962 s. 4.
[22] Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, bd 1 sp. 867, uppslagsord ’Eid’.
[23] Larsson 2003 s. 79.
[24] Paul Brand, ”Edward I and the Transformation of the English Judiciary” i idem, The Making of the Common Law, London 1992, s. 149. Jfr Wilfrid Prest, ”Judicial Corruption in Early Modern England” i Past and Present 133 1991 s. 70-71.

> ”Et sacramentum tale erit. Jurabit quilibet post aliū, quod rectam justitiā facient p. posse suo in comitatu, in quib[9] itineraturi sunt, tam pauperib[9] quàm divitibus, & q. assisam servabunt secundùm capitula subscripta, & inferiùs exprimenda, & q. faciēt omnes rectitudines & justitias, spectantes as coronā domini regis. Et post sacramentū suū dicatur eis expressè, q. p. posse suo intendāt ad faciendū comodū regis.” [25]
>
> ”And the oath shall be of this kind. Each after the other shall swear, that he will do righteous justice as far as is in his power in the county, in which they are about to make circuit, as well to the poor as to the rich, and that they will keep the assise according to the articles underwritten and to be hereafter expressed, and that he will execute all righteousness and justice, which pertain to the crown of the lord the king. And after this oath let it be explained to them expressly, that they should endeavour as far as is in their power to promote the king’s advantage.”[26]

Hänvisningar till rätten och rättvisan (”he will do righteous justice as far as is in his power”, *”rectam justitiam facient pro posse suo”*) finns här liksom likheten inför lagen (”as well to the poor as to the rich”, *”tam pauperibus quam divitibus”*). Brand säger att omnämnandet av fattiga och rika var ”a rather vague and unspecific reminder”[27] om att domaren inte skulle gynna vare sig fattiga eller rika i dömandet. Formuleringens historiska kontext – se i det följande – gör emellertid uttalandet mindre vagt. Tillägget efter eden visar att någon oavhängighet inte tillmättes betydelse. Sannolikt år 1257 lades ett nytt löfte till, nämligen att domarna varken direkt eller indirekt fick ta emot gåvor eller tjänster från någon som hade mål vid domstolen.[28]

1278 års *Close Roll,* registraturet för beseglade brev (*Letters Close* i motsättning till *Letters Patent,* öppna brev), innehåller en annan domared:

> ”The justices were now to swear in the first place (and in rather more general terms than in the Bractonian oath) to serve the king well and loyally in the office of justice in eyre. A second clause contained a much more explicit (and much lengthier) promise

[25] Henry de Bracton, De Legibus et Consuetudinibus Angliae, ed. Sir Travers Twiss, vol. II, s. 184.
[26] Ibidem.
[27] Brand 1992 s. 149.
[28] Brand 1992 s. 149-150.

> about the conduct of the justice in the exercise of his duties: he was to do justice to the best of his ability to all as well poor as rich; he was not to disturb or respite justice against right or against the law of the land either for the great or the rich [?[29]], nor for hatred nor for favour, nor for the estate of anyone nor for benefit, gift or promise given or to be given to him nor in any other way; but loyally do right to all according to law and custom. A third clause extended and made more general the promise first introduced in 1257: the justice was also to promise not to receive anything from anyone."[30]

Det är oklart om denna ed infördes år 1278 eller om den hade varit i bruk redan tidigare, men den infördes enligt Brand under de sena åren av Henrik III:s eller de tidiga åren av Edvard I:s regering. Eden utvecklades successivt[31] och formulerades år 1344 i nu mest relevanta delar på följande sätt:

> **Sacramentum Justiciariorum.** Vous jurez, que bien et loalment servires a nostre Seignur le Roy es son poeple en loffice de Justice [---] que vous ferrez owel ley et execution de droit as toutez ses subgettez riches et povrez sauns avoir regard a quelconque person. Et que vous ne prendrez per vous ne per autre, en prive nen apert, don ne reward dor ne dargent ne autre chose queconque, que a vostre profit pourra tournir, sil ne soit manger ou boire et ceo de petit value, de nul home qui avera plee ou proces pendaunt devaunt vous, taunt come cel proces serra issint pendant, ne apres pur cel cause. Et que vous ne prendres fee, tanque come vous ferres justice, ne robes de nul home graunde ne petit, si non de Roy mesmes. Et que vous ne dirrez counseil ne avyz a nulle graunde ne petit, en nul cas ou le Roy est partie. [---] Et que vous {ne declarez a nully come droit per lettres du Roy,[32]} ne de nully autre ne per autre cause queconque; et en cas que ascuns lettres vous viegnent contrariez a la ley, que vous ne ferres riens per tielx lettres, eyens certifies le Roy de ceo, et irrez avant, pur faire la ley, nient contesteantz mesmes les lettres. [---] Si Dieu vous eide et toutes ses seyntes.[33]

---

[29] Skall det stå 'small'? Jag har beställt en kopia av brevet (C 54/95) från National Archives men ännu inte erhållit det.
[30] Brand 1992 s. 150.
[31] Brand 1992 s. 150-152, jfr Wilfrid Prest, "Judicial Corruption in Early Modern England" i Past and Present, no. 133, Nov. 1991, s. 71.
[32] Detta är, av en not i den tryckta utgåvan (se nästa not) att döma den vedertagna läsningen.
[33] 18 Edw. III stat. 4 i The Statutes at Large of England and of Great Britain: From Magna Carta to the Union of the Kingdoms of Great Britain and Ireland, vol. I, ed. Thomas Edlyne Tomlins, London 1811, s. 305.

> **The Oath of the Justices.** Ye shall swear, That well and lawfully ye shall serve our Lord the King and his People in the Office of Justice [---] that ye shall do equal Law, and Execution of Right, to all his Subjects, rich and poor, without having regard to any Person. And that ye take not by yourself, or by other, privily nor apertly, Gift nor Reward of Gold nor Silver, nor of any other Thing which may turn to your Profit, unless it be Meat or Drink, and that of small Value, of any Man that shall have any Plea or Process hanging before you, nor after for the same cause. And that ye take no Fee, as long as ye shall be Justice, nor Robes of any man great or small, but of the King himself. And that ye give none Advice or Counsel to no Man great or small, in no case where the King is party.[---] And that ye {deny to no Man common Right by the King's Letters,[34]} nor none other Man's, nor for none other Cause; and in case any Letters come to you contrary to the Law, that ye do nothing by such letters, but certify the King thereof, and proceed to execute the Law, notwithstanding the same Letters. [---] So God you help and all his Saints.[35]

Några tyska domareder

Der Großer Mainzer Reichslandfrieden utfärdades av kejsar Fredrik II i anslutning till riksdagen i Mainz år 1235. Den har ansetts som den första grundlagen för det tyska riket och utfärdades både på latin och tyska. Fejdrätten reglerades och grundtanken finns i artikel 5: ”Recht und Gericht sind geschaffen, damit niemand Rächer seines eigenen Unrechts werde; denn wo die Autorität des Rechts fehlt, prävalieren Willkür und Grausamkeit.” Kejsaren förklarade att alla furstar och alla domstolar skulle döma rätt (”rechte richten”[36]) enligt landets rätt och sedvana. Han föreskrev också att hans hov skulle ha en hovdomare, som skulle stanna i ämbetet minst ett år och som skulle sitta i rätten alla dagar. För denne domare var en ed föreskriven med något olika lydelse i de bevarade texterna:

---

[34] Detta är, av en not i den tryckta utgåvan (se föregående not) att döma den vedertagna läsningen.
[35] The Statutes at Large, Tomlins 1811, s. 305.
[36] Ludwig Weiland, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum inde ab a. MCXCVIII usque a. MCCLXXII (1198-1272), Hannover 1896, på Monumenta Germaniae Historia, www.dmgh.de/index.html, s. 255. Jfr s. 242-243.

> ”Et idem iurabit, quod nichil accipiet pro iuditio, quod nec amore nec odio, nec prece nec precio, nec timore nec gracia, nec alia quacumque de causa iudicabit aliter quam iustum sciat vel credat secundum conscienciam suam bona fide sine omni fraude et dolo.”[37]

> ”Derselbe richter sol schweren uff den heiligen, das er durch libe noch durch leide noch durch forcht noch durch mite anders richte, wann noch recht, als im erteilt wirt.”[38]

> ”Der richter sal swern zu den heiligen, das he von nimande ichein gut neme umme kein gerichte, noch durch libe noch durch leide noch durch bete noch durch vorchte anders richte, wen noch rechte unde also im irteilt wirt unde he von sinen sinnen aller beste kan ane allerhande valsch.”[39]

Utgår man från den latinska texten löd bestämmelsen i ordagrann översättning:

> ”Och densamme skall svära att han inte skall ta emot något för sitt domslut, att han varken för kärlekens eller hatets skull, varken för anhållans eller belönings skull, varken för rädslans eller gunstens skull, inte heller av vilket som helst annat skäl skall döma på annat sätt än vad han må veta vara rätt eller må lita på enligt sitt samvete i god tro utom allt svek och bedrägeri.”[40]

Domaren skulle alltså vara omutbar och inte påverkas i sitt dömande av kärlek eller hat, bön eller belöning, rädsla eller vänskap, för att nu fånga upp mera av uttryckssättets retorik. Förutom det pregnanta i formuleringarna – vilket jag återkommer till – slås man av att slutorden ”sine omni fraude et dolo” återkommer i 1615 års svenska hovrättsed: ”utan all påfund och arga list”. De påföljande ederna som jag har funnit är senare än den svenska landslagen men visar att 1235 års ed i något skede frångicks. I 1471 års kammarrättsordning löd eden enligt följande:

> Ich N. glob und swere, das ich nach allem minen besten verstentniß und sinnen reht urteiln und reht sprechen sol und wil in sachen, so vor mir in dem kammergericht gehandelt und furgenommen werdend, und das nit lassen umb reht, gunst, liebe,

---

[37] Weiland 1896 s. 247.
[38] Weiland 1896 s. 262.
[39] Weiland 1896 s. 262.
[40] Jag vill här tacka Stephen Coombs för hjälp med översättningen.

> gabe oder versprechniß eynicher gabe oder anders, min urteil ouch zu sprechen geverlich nit verhalten oder verziehen, ouch mit keiner parthy, die vor dem geriht zu schaffen hand, eynich furred haben, noch keiner parthy wider die ander hilff oder bistand tun, nach itz von inen nemen oder in iren sachen raten, sunder alles geverde.[41]

I rikskammarrättsordningen av år 1495 (§ 3) var den ytterligare förändrad:

> **Des Richters und der Beysitzer Ayde.** Item die alle söllen zuvor Unser Koniglicher oder Kaiserlicher Majestät geloben und zu den Hailigen swern: Unserm Koniglichen oder Kaiserlichen Camergericht getrewlich und mit Vleis ob sein und nach des Reichs gemainen Rechten, auch nach redlichen, erbern und leidlichen Ordnungen, Statuten und Gewonhaiten der Fürstenthumb, Herrschaften und Gericht, die für sy pracht werden, dem Hohen und dem Nidern nach seinem besten Verstentnus gleich zu richten und kain Sach sich dagegen bewegen zu lassen, auch von den Partheyen oder yemand anders kainer Sach halben, so in Gericht hanget oder hangen wurden, kain Gab, Schenck oder ainichen Nutz durch sich selbs oder ander, wie das Menschen Synn erdencken möcht, tzu nemen oder nemen lassen; auch kain sonder Parthey oder Anhang und Zufell in Urtailn zu suchen oder zu machen und kainer Parthey raten oder warnen, und was in Ratschlegen und Sachen gehandelt wirdet, den Partheyen oder niemands zu offnen, vor oder nach der Urteil, auch die Sachen auß böser Mainung nit aufhalten oder verziechen, one alles Geverde.[42]

Corpus Juris Civilis: Novellae

Den äldsta domared jag har funnit föreskrevs av Kejsar Justinianus år 535. Han utfärdade föreskrifter till sina provinsståthållare, och där ingick en ed som de skulle avlägga. Förutom inlednings- och avslutningsorden återger jag här – i tysk översättning – den del som avser dömandet:

---

[41] Friedrich Battenberg, Beiträge zur höchsten gerichtsbarkeit im reich im 15. Jahrhundet (Quellen und Forschungen zur Höchsten Gerichtsbarkeit im alten Reich 11), Köln-Wien 1981, s. 75.

[42] Reichskammergerichtsordnung 7. August 1495 ur Buschmann, Arno, Kaiser und Reich, Bd. 1, 2. Aufl. 1994, S. 172-187, http://www.jura.fu-berlin.de/einrichtungen/

> **Eid, welcher bei Antritt des Amtes von den Provinzialstatthaltern zu leisten ist.** Ich schwöre zu Gott dem Allmächtigen und seinem eingeborenen Sohne Jesu Christo, unserm Heilande, auch zum heiligen Geiste, ingleichen zur heiligen und glorreichen Mutter Gottes und ewigen Jungfrau Maria, nicht minder auf die vier Evangelien, welche ich in meinen Händen halte, so wie zu den heiligen Erzengeln Michael und Gabriel, dass ich unsern Gebietern, {dem Kaiser} Justinianus und der Theodora, seiner Gemahlin, bei dem von ihnen mir anvertrauten Amte Unbescholtenheit und Reinheit im Dienste beweisen, und bei Verwaltung desselben alle Arbeit sonder Betrug und Gefährde für ihre Regierung und den Staat thun und verrichten will. [---] Auch will ich mich bei Prozessen beiden streitenden Theilen, so wie in öffentlichen Angelegenheiten unparteiisch beweisen, und keinen Theil mehr, als was das Recht mit sich bringt, begünstigen, sondern die Schuldigen ohne Ausnahme strafen, und überall Gleichheit vor dem Gesetz walten lassen, wie ich Glaube, dass es gerecht ist. [---] {Endlich} dafern ich alles so, {wie ich es anjetzo angelobet} nicht halten werde, so will ich hier und in zukunft bei dem furchtbaren Gerichte Gottes und unseres Heilandes Jesu Christi in Gemeinschaft gehen mit dem Judas und Theil haben an dem Aussatze des Gietzi und dem Schrecken des Kain; überdem aber sollen mich auch noch die von meinen kaiserlichen Gebietern festgesetzten Strafen treffen.[43]

Nu övergår jag till att se vilka element dessa domareder har gemensamt. Därvid utgår jag från några äldre texter om hur domare lämpligen bör agera.

Lag och rätt

Enligt Bibeln[44] skall domaren handla rättvist och rättfärdigt[45] och det rätta, endast det rätta, skall vara domarens strävan.[46] Domaren

---

we1/professoren/s_vertretungschlinker/veranstaltungen/0607ws/v_grundzuege_vg/Reichskammergerichtsordnung_1495.pdf

[43] Das Corpus Juris Civilis in's Deutsche übersetzt von einem Vereine Rechtsgelehrter und herausgegeben von Dr. Carl Eduard Otto, Dr. Bruno Schilling und Dr. Carl Ferdinand Sintenis als Redactoren, bd 7, Leipzig 1833, s. 90-92; jfr Paolo Prodi, Das Sakrament der Herrschaft. Der politische Eid in der Verfassungsgeschichte des Okzidents, Berlin 1997, s. 52-53, som kallar inledningen till denna ed "der Prototyp des Formel des Amtseides".

[44] David Nehrman (Ehrenstråle), Inledning til den Swenska Processum Civilem …, Stockholm/Uppsala 1751 s. 25, hänvisar apropå domareden och vad domaren skall iaktta till 2 Mos. 33:6, 8 (rätteligen 23:6, 8), 3 Mos. 19:15, 5 Mos. 16:19, Ps. 82:4-5, Jes. 1 kap., Jer. 22:3, Syr. 21:31. Det är dessa bibelställen jag har använt i det följande

skall skipa rätt åt folket med rättvisa domar.[47] Den yttersta domen finns hos Gud.[48]

Enligt Ulpianus (Dig. I. 1. 10.) gällde att *iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.*[49] Rättvisan är den ständiga och oupphörliga viljan att ge envar sin rätt. Rättens bud är: att leva hedervärt, att inte skada någon annan, att ge envar sitt. Rättens klokhet är kännedomen om gudars och människors angelägenheter, kunskapen om rätt och orätt.

Kunskapen om rätt och orätt innebär för domaren att ”följa det rätta och aldrig det orätta emot [sitt] samvete och lagen, och aldrig lag vränga eller orätt styrka” som det heter i de svenska 1350-talslagarna. Detta element finns även i den engelska ederna från cirka 1230: ”do righteous justice as far as is in his power” och ”execute all righteousness and justice”, 1278: ”do justice to the best of his ability” och inte ”disturb or respite justice against right or against the law of the land” utan ”loyally do right to all according to law and custom”, 1344: ”do equal Law, and Execution of Right, to all his Subjects” och ”deny to no Man common Right by the King’s Letters, nor none other Man’s, nor for none other Cause; and in case any Letters come to you contrary to the Law, that ye do nothing by such letters, but certify the King thereof, and proceed to execute the Law, notwithstanding the same Letters”.

Dessa exempel illustrerar den medeltida distinktionen mellan lag och rätt[50] och mellan rätt och rättvisa. Bibelställena illustrerar

---

tillsammans med hänvisningarna i 2000 års bibelutgåva. Jfr Theologische Realenzyklopädie, bd XII ’Gericht Gottes’ ssk. s. 459-469 och bd XXVII ’Recht’ ssk. s. 202-206.

[45] Jer. 22:3.

[46] 5 Mos. 16:20.

[47] 5 Mos. 16:18. Även Jes. 17:18, Syr. 21:3.

[48] 5 Mos. 1:17, 17:8-13; 2 Krön. 19:6.

[49] The Digest of Justinian. Latin text edited by Theodor Mommsen with the aid of Paul Krueger. English translation edited by Alan Watson, vol. 1, Philadelphia 1985, s. 2.

[50] Letto-Vanamo 2007 s. 20-21. Jfr R. C. van Caenegem, Judges, Legislators and Professors. Chapters in European Legal History, Cambridge 1987, s. 2-4.

hur det världsliga dömandet kopplas samman med det gudomliga, något jag återkommer till inom kort.

Fälla skyldiga och fria oskyldiga

I den av Justinianus fastställda eden anges förpliktelsen att ingen av parterna skall få mer fördelar än som följer av lagen och att de skyldiga utan undantag skall straffas. I den svenska 1344 års ed återkom detta på ett mer balanserat sätt, eftersom ingen skyldig skulle göras oskyldig men inte heller någon oskyldig skyldig; för fällande dom krävdes till och med att skulden var visad genom nämndens samvete och skäl.[51]

Fattiga och rika

I Bibeln finns ett antal verser med uppmaningar om att man inte skall vara partisk för den fattige i hans sak,[52] att inte vränga rätten för den fattige,[53] att lyssna lika noga på låg och hög[54] och att inte sätta den förnäme högre än den ringare.[55]

Förpliktelsen att döma lika emot fattiga och rika finns i de svenska 1350-talsederna, de engelska ederna från cirka 1230 (”as well to the poor as to the rich”), 1278 (”all as well poor as rich”, ”the great or the rich[?[56]]”) och 1344 (”rich and poor”, ”great or small”) och i den tyska eden från år 1495 (”dem Hohen und dem Nidern”), däremot inte i de tidigare tyska ederna. En mer allmän formulering om opartiskhet och likhet inför lagen finns i Justinianus’ ed.

De olika bibelställenas formuleringar förklarar varför man i de olika ederna talar om fattig och rik, hög och låg, förnäm och ringa.

---

[51] ’Skæl’ eller ’skial’ betydde bl.a. urskillning, förstånd, skäl, orsak och bevis, se C. J. Schlyter, Glossarium ad Corpus Juris Sueo-Gothorum Antiqui, Lund 1877, s. 573.
[52] 2 Mos. 23:3.
[53] 2 Mos. 23:6. Även Ps. 82:3-4, Jes. 1:17.
[54] 5 Mos. 1:17.
[55] Job 34:19.
[56] Jfr not 29.

Det är svårt att tänka sig annat än att edsförfattarna haft dessa bibelställen som förlagor.

Fränd-, svåger- och vänskap, räddhåga, våld eller penningbegär

Även uttalanden mot partiskhet och mutbarhet finns i Bibeln.[57] Enligt Ulpianus (Dig. II. 1. 10.) gällde också att *qui iurisdictioni praaest, neque sibi ius dicere debet neque uxori vel liberis suis neque libertis vel ceteris, quos secum habet.*[58] Således: den som har hand om rättskipning, skall varken skipa rätt åt sig själv eller åt hustrun eller åt sina barn eller åt sina befriade slavar eller åt andra, som han har med sig. Det är här fråga om domarjäven eller de mål i vilka domaren skall avstå från att döma. Även ederna behandlar detta tema men från utgångspunkten att domaren inte skall låta sig påverka av dessa förhållanden.[59] Cicero hänvisade i talet *Pro Caecina* till *gratia, potentia* och *pecunia,* vänskap, makt och pengar, som anledningar att lag vrängdes.[60]

I de svenska ederna finns uppräkningar av några förhållanden som inte skall störa rättskipningen. Elementen ställs upp på olika sätt, men år 1344 talades om frändsämja, mågsämja, vänskap, rädsla eller någon väld, och i lands- och stadslagarna omnämndes räddhåga, väld eller penningbegär, avund eller illvilja, frändskap eller vänsämja.

Detta förekommer i flera av de andra ederna, tydligt i 1278 års engelska ed ”nor for hatred nor for favour, nor for the estate of anyone nor for benefit, gift or promise given or to be given to him nor in any other way” och i 1344 års ed ”take not by yourself, or by other, privily nor apertly, Gift nor Reward of Gold nor Silver, nor of any other Thing which may turn to your Profit [---] And that ye

---

[57] 5 Mos. 10:17, 16:19; 2 Krön. 19:8.

[58] The Digest of Justinian. Latin text edited by Theodor Mommsen with the aid of Paul Krueger. English translation edited by Alan Watson, vol. 1, Philadelphia 1985, s. 41.

[59] Jfr not 2 betr. förhållandet mellan ed och jäv.

[60] Cicero, Pro Caecina, XXVI (73), i Loeb Classical Library, Cicero in 28 volumes, IX, s. 168-171. Jfr M. H. Hoeflich, ”Regulation of Judicial Misconduct from Late Antiquity to the Early Middle Ages” i Law and History Review II 1984 s. 82 och Prest 1991 s. 70.

take no Fee, as long as ye shall be Justice, nor Robes of any man great or small, but of the King himself." Också i de tyska ederna finns liknande formuleringar; 1471: "nit lassen umb reht, gunst, liebe, gabe oder versprechniß eynicher gabe oder anders" och 1495: "kain Gab, Schenck oder ainichen Nutz durch sich selbs oder ander, wie das Menschen Synn erdencken möcht, tzu nemen oder nemen lassen". Mellan 1278 års engelska ed och 1471 års tyska ed verkar någon koppling finnas.

Växlingen mellan *polysyndeton* och *asyndeton* i de svenska ederna gör uppräkningen uttrycksfull: räddhåga står för sig själv men de övriga momenten paras ihop två och två. Det intressanta med figuren är att man antingen kan para ihop momenten två och två efter likhet, t.ex. "avund eller illvilja", eller arrangera dem två och två i motsatsförhållande, t.ex. "nor for hatred nor for favour". Eden i Mainzer Landfrieden följer med hjälp av *polysyndeton* arrangerad i par det senare exemplet: *"nec amore nec odio, nec prece nec precio, nec timore nec gracia"*.

"Nec amore nec odio, nec prece nec precio, nec timore nec gracia"

Denna formulering är så retoriskt fulländad att den förtjänar ytterligare undersökning. Med hjälp av nutidens möjligheter att söka citat gömda i texter[61] kan formuleringens första två tredjedelar härledas i vart fall till påven Innocentius III. Han hette ursprungligen Lotario dei Segni och var påve åren 1161-1216. Han studerade bland annat kanonisk rätt för Huguccio i Bologna; Huguccio ägnade sig bland annat åt förhållandet mellan rätt och rättvisa.[62]

Uttalanden mot partiskhet och mutor finns som vi har sett i Bibeln,[63] och i *De miseria humanae conditionis* från år 1195 utvecklade Lotario dei Segni dessa. Hans skrift var en av de mest populära och inflytelserika skrifterna under medeltiden. Den tredje bokens 11

[61] www.google.se (åtminstone i texter som publicerats elektroniskt).
[62] James A. Brundage, Medieval Canon Law, London/New York 1995, s. 155 o. 215-216.

kapitel handlar om Domens dag, det 13 kapitlet om hur Gud kommer för att döma och det 14 kapitlet om domarens makt, klokhet och rättrådighet: *De potencia, sapiencia, et iustitia iudicis.*[64] Efter det att Guds allvetande domsmakt har klargjorts säger Lotario dei Segni om honom:

> ”Ipse est ’iudex iustus, fortis et longanimis’, qui ’nec prece nec precio’ nec amore nec odio declinat a semita rectitudinis, set via recta [regia?[65]] semper incedens, ’nullum malum preterit impunitum, nullum bonum irremuneratum relinquit.’”[66]

> ”He is the just judge, strong and long-suffering. He does not turn aside from the path of what is right, not for prayer nor for reward, nor for love, nor for hate; rather, proceeding always along the royal road, he leaves no evil unpunished and no good unrewarded.”[67]

I editionen av texten finns kommentarer till citaten.[68] Det första citatet *”iudex iustus, fortis et longanimis”* skall jämföras med Ps. 7:12: ”Gud är en rättvis domare, en Gud som alltid kan vredgas”. Beträffande det andra citatet *”nec prece nec precio”* hänvisas indirekt till en citatsamling från Reims.[69] Också de närmast följande orden *”nec amore nec odio”* förekommer i liknande sammanhang: *”nec odium nec amor nec questus gratia ducit ad pravas artes liberum et ingenuum”*:[70] ”Varken hat, kärlek eller behag i förvärv leder den frie och öppenhjärtige till onda konster.”.[71] Det tredje citatet *”nullum malum preterit impunitum, nullum bonum irremuneratum relinquit”* anges vara vanligt förekommande under medeltiden med hänvisning till

---

[63] 5 Mos. 16:19.
[64] Lotario dei Segni (Pope Innocent III), De miseria condicionis humanae, ed. Robert E. Lewis, The Chaucer Library, Athens 1978 s. 2-5, 220-233.
[65] John Burrow, ”’St Erkenwald’ lines 231-244” i Notes and Queries 51 2004 s. 347-348 not 4.
[66] Lotario dei Segni s. 229.
[67] Burrow 2004 s. 347-348. Jfr Lotario de Segni s. 228.
[68] Lotario dei Segni s. 303.
[69] ”Versus morales ex variis verbis sacre pagine collectis a magistro Drogone de Altovillari scolastico Rem(ensi) compositis, qui generaliter arguit vitia, non ad personam specialiter alicuius descendendo”, se Hans Walther, Carmina Medii Aevi Posterioris Latina. Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi, Göttingen 1964, II/3, nr 16237c-d, jfr Lotario dei Segni s. 303.
[70] Walther 1964 II/3 nr 16232 med hänvisning till Hugo Sotovagine.
[71] Åter har jag Stephen Coombs att tacka för översättningen.

Sententiarum libri IV (1148-51) av biskopen av Paris Petrus Lombardus och *Sententiarum libri V* (cirka 1170) av dennes elev Petrus Pictaviensis (av Poitiers), kansler för Parisuniversitetet.[72]

Lotario dei Segnis text var spridd i England, och formuleringarna återkommer delvis i 1180-talsdiktverket St. Erkenwald. Där anges med en liknande uppräkning att en rättvis domare, ”the king of justices”, inte påverkades av fara eller rikedomar, vrede eller rädsla, mästrande eller mutor, hot eller rädsla, besvär eller medlidande, och inte lät sig imponeras.[73] Det tredje ordparet i eden i Mainzer Landfrieden – *”nec timore nec gracia”* – finns inte i Lotario dei Segnis skrift, men det återkom i 1278 års engelska ed: ”nor for hatred nor for favour”. Antingen var 1235 års tyska landfred känd i England eller återgår formuleringen på en gemensam källa. Det är inte osannolikt att 1340-50-talens svenska lagboksförfattare haft tillgång till Lotario de Segnis skrift, skrifter med liknande innehåll[74] eller eden i Mainzer Landfrieden. Även om uppställningen i de svenska ederna inte följer modellen ”bön eller belöning, kärlek eller hat” påminner framställningssättet om detta. Att slutorden i eden från Mainz *”sine omni fraude et dolo”* senare återkom i 1615 års ed i Sverige har jag redan nämnt. Och är *”nullum malum preterit impunitum, nullum bonum irremuneratum relinquit”* möjligendelvis en förlaga för att ”vi icke skola göra någon saker, som saklös är, icke heller göra någon saklös, som saker är”?

Den enda sammanfattande slutsats jag kan dra för närvarande är, att fortsatt sökande efter denna typ av medeltida texter om domare och dömande är betydelsefullt för analysen av grundläggande drag i en gemensam europeisk domar- och rättskultur.

---

[72] En annan hänvisning, dock satt inom parentes, betr. detta citat leder till ”Boetius lib. V, De consol. philosoph.”, se Biblioteca dei Classici Italiani, http://www.classicitaliani.it/
dante1/Inn_con3.pdf, p. 11. Parentesen är sannolikt befogad, för jag hittar inte någon uppenbar koppling till den texten; se Boethius, Filosofins tröst, övers. Bertil Cavallin, Stockholm 1987.

[73] Burrow 2004 s. 347-348. Texten går även tillbaka på en del nyss nämnda bibelställen: 2 Mos. 23:6, 3 Mos. 16:18-19.

[74] Jfr Burrow 2004 s. 348.